

СЕРГЕЙ ЛУКИЯНОВ И УЧРЕДИТЕЛНОТО НАРОДНО СЪБРАНИЕ – КОНТРОЛ, СЪТРУДНИЧЕСТВО И СБЛЪСЪК¹

Милко Палангурски

SERGEY LUKYANOV AND THE CONSTITUENT NATIONAL
ASSEMBLY – CONTROL, COOPERATION AND COLLISION

Milko Palangurski

Abstract: *The relations between the official Russian representative and the Bulgarian deputies in the constituent assembly are by no means cloudless and go through several serious crises. The first dividing line is related to the powers of the founders. The clash ends with the adoption of a regulation that originates from the people's representatives and is an exact reproduction of their wishes.*

The founders lose the dispute on the national question, which ends with the brutal intervention of the Russian occupying power that involves even the imperial government.

There are also two constitutional issues that are resolved through the direct intervention of the Russian authorities and S. Lukyanov personally – the text about the possibility of introducing censorship for church literature and the addition that associations must still comply with morals and good manners. These changes, made a day before the closing of the meeting, are based on the possibility that the decisions recorded in the journals have constitutional weight. Such difficulties show that very soon the constitution will become the main issue between Petersburg and Sofia.

Keywords: *Constituent Assembly, Russian control, Sergey Lukyanov, constitution, national question*

Берлинският договор поверява на Временната руска окупационна администрация да осъществи прехода от окупирана територия към самоуправляваща се държава. Начело на този процес застава руският императорски комисар княз Дондуков-Корсаков. Едно от най-важните мероприятия е свикването на събранието на българските нотабили, което трябва да изработи Органическият устав на новото княжество. В това събрание

¹ Статията е подготвена по проект „Парламентарният корпус на България – персонални, политически и социални аспекти (1879 – 2022 г.)“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ по договор № КП-06-Н70/7 от 13.12.2022 г.

са съсредоточени погледите на всички българи и дипломатически наблюдатели. Свикани по волята на руския императорски комисар, самите представители са наясно, че те ще трябва да покажат или самостоятелност, или пък да допуснат да бъдат дирижирани изцяло от руското управление, което от своя страна ще доведе до конституционно устройство, което няма да отговаря на техните идеи и очакванията на обществото. Но в общи линии, не се очаква отношенията „събрание – руски представители“ да доведат до остри колизии.

На 10 февруари 1879 г. княз Дондуков открива събранието и заявява на представителите, че ще могат да работят в „пълна свобода и независимост на отделните мнения и общи прения да се изкаже всеки от Вас съвестно“ и обявява, „че във Вашите ръце е щастието, благоденствието и бъдещата съдба на отечеството, което е извикано към нов политически живот“. Още веднъж тези права се потвърждават, когато той разяснява ролята на Сергей Лукиянов, който е обявен за негов постоянен представител в събранието, като повтаря, че „последната решителна дума принадлежи Вам и решително Вам“ [**Учредителното събрание...**, 2004, с. 158–159].

Така княз Дондуков-Корсаков оставя депутатите под контрола на завеждащия съдебния отдел Сергей Лукиянов. Но руската дипломация не разчита на случайности и „статският съветник“ получава секретна инструкция за действие. Още на 29 януари той разбира за седемте пункта, които касаят дейността му. В първа точка се нарежда да се проведат предварителни заседания с най-влиятелните депутати, за да се уточнят всички подробности около „вътрешното делопроизводство“ в събранието: ръководство, комисии, начин на работа, гласуване, протоколи и т.н. След това всички параграфи очертават позволения му кръг на действие, като основната му цел е определена като „разяснение на всички можещи да възникнат при обсъждане на устава недоразумения“. Той трябва да разглежда своя глас като чисто „съвещателен“, да не стеснява депутатите, ако те не се отклоняват от „пряката задача“. Това княз Дондуков го заявява и публично, но от тук нататък започват специалните наредби, които са само за него.

„Съвещателният“ глас на княжеския представител му дава възможност да отказва всякакъв контакт с представителите на силите и въобще с консулите в българските земи, а и с всички лица, с които контактите принадлежат на руското външно министерство по право. Той не трябва да приема никакви заявления, които трябва да се отправят към княза чрез търновския губернатор, който е определен да осъществява връзката с решилия да пътува из страната княз.

С. Лукиянов има правото да моли председателя да призове членовете към „порядък“ в онзи миг, в който се повдигне „общобългарския въпрос, т.е. Румелия и Македония, или други политически и международни въпроси, които нямат пряко отношение към Органическия устав“. Още по решителен той трябва да е, ако депутатите се опитат да прекратят или „пренесат дейността на събранието на почвата на политическата демонстрация“, което да доведе до безпорядък вътре или вън от Учредителното народно събрание (УНС) и промяна на направлението „дадено на българското дело по височайшата воля“ на императора. Тогава в действие влиза секретна инструкция, която предвижда прекратяване на заседанията на УНС до пристигането на княз Дондуков отново в Търново [**Освобождение Болгарии...**, 1967, с. 423].

Въоръжен с тази инструкция и по волята на императорския комисар, първото нещо, което С. Лукиянов трябва да разреши, е вътрешната структура на събранието. Съобразно получената инструкция, това е т. нар. „вътрешно делопроизводство“. Това определение показва, че руската дипломация приема учредителите повече като чиновническо, а не толкова политическо събрание. Предстои да се реши въпросът с управлението на УНС.

След тържественото откриване на второто заседание на 14 февруари С. Лукиянов поканва митрополит Антим Виденски да заеме „привремененно“ ръководство на УНС и да посочи свой подпредседател и секретари. Руският надзорник се съобразява с очакванията на дипломатите и нотабилите, тъй като още в първите заседания преди откриването на събранието това е единодушно решение на пристигналите в Търново, а и С. Лукиянов заявява, че това ще е само до избора на редовно ръководство. Бившият Екзарх посочва за свой заместник митрополит Симеон Преславски, а за секретари архимандрит Константин Врачански и Тодор Икономов. Временни квестори са Никола Даскалов и Андрей Стоянов. Авторитетът на църковните дейци допуска трима висши църковни дейци в ръководството, което погледнато отвън е едно клерикално нашествие, но отговаря напълно на възгледите на окупационната власт. С. Лукиянов много скоро разбира, че съгласието е временно. В края на заседанието Антим Виденски призовава да се пристъпи към избор на бюро, а мнозинството не се съгласява, защото „събранието още не е приготвено за таква стъпка“. М. Балабанов, Петко Горбанов и д-р Константин Стоилов успяват да надделеят в избухналия спор и да отложат избора. Последният намира юридическата основа – „събранието няма вътрешен регламент“ и няма как да се знае какви длъжности трябва да се покрият при избора. Така изборът на редовно ръководство става чак на 22 февруари [**Дневници...**, 2004, с. 35–65]. Гласуването не е проблем, но преброяването на

гласовете се превръща в такъв. Възниква един въпрос, който ще терзае българската парламентарна практика години наред – какво да се прави с бюлетините, които не са изписани на български език [Палангурски, М. 2007, с. 99–101; 218–221]. Последните приемат позицията на Д. Греков бюлетините на чужд език да се смятат за „бели книги“. Той е подкрепен и от С. Лукиянов, който припомня, че на 4 септември 1878 г. княз Дондуков е обявил българския език за официален, и това може да се промени само от него или самия парламент.

Проблемът с бюлетините е дребен на фона на двудневния дебат при приемането на парламентарния правилник, състоял се на 17 и 21 февруари 1879 г. Това се дължи на описаната в първа глава цел на Събрание-то. Член I на проекта гласи: „Народното събрание в Търново е събрание Учредително, свикано по особените разпореждания на Императорския руски комисар за гражданско устройство на Българското княжество“. С. Лукиянов реагира светкавично и веднага обяснява, че то може да разглежда само проекта за Устав, а „Гражданското управление принадлежи на императорския комисар и на разните органи на правителството“, и категорично посочва, че задачата на това събрание е „да се произнесе само върху начина на държавно устройство на Княжеството“ и предлага „да се изменят думите Гражданско устройство“. Временната руска окупационна власт няма намерение да допуска дори на теоретично ниво какъвто и да е контрол от страна на парламента.

За русенския депутат Тодор Хаджистанчев „туй Събрание, като е законодателно, то може и да не разгледа този устав, а да си направи друг и да прави даже и други закони“. Словесната битка се завързва, а дневниците срамежливо посочват, че изказващия се „увлече в своето ораторско разпалване като отиде много далече, получи от подпредседателя съвет да прекъсва и да се оттегли от трибуната“. За пръв път депутат е свален от трибуната поради спор за обема на руския контрол върху правата на събранието. След тази бурна реч С. Лукиянов отново повтаря, че УНС няма характер на законодателно тяло и „не може да се нарича тъй“. Д. Греков търси изход, като предлага на мястото на думата „гражданско“ да се сложи „государствено“. М. Балабанов обаче обяснява, че „государствено“ не се е използвало като дума, „защото не е дотам българска“ и да вгорчи окончателно живота на руснака, му напомня думите на Дондуков-Корсаков, че имат пълна „свобода да направите, да изработите всичко за устройството на Княжеството“ и че думата „гражданско, нищо не пречи на работата, когато на Събранието е предадено от княза да изработи, ако намери за нужно, съвсем друг проект за устав“.

М. Балабанов показва как трябва да се води политически дебат и се използват думите на отговорните фактори. Този ден (17 февруари) той е

в стихията си. Той напомня, че българската историческа традиция трябва да се спазва, и след като по време на Народния събор за устройство на Екзархията в правилника е влязла подобна глава и сега това е необходимо – това е невероятно позоваване на историческия национален опит. Другата причина е, че „нашето събрание не е обикновено, законодателно събрание, което действа на одобрени вече устави, а е събрание съвършено ново, таквози, сега ще приготвя конституция“. Заключение е убийствено точно и белег на добро познание на парламентарната практика: „за нашия правилник тези членове са необходими, щото без тях Правилникът остава непълен, неясен и много недостатъчен. Тия членове са нужни, за да е известно всекиму как трябва да гледа на своето назначение като депутат и да се избегнат всякакви нередовности“ [Дневници..., 2004, с. 38].

П. Р. Славейков допълва, че ако нямат правото да устройват страна-та в цялостно отношение, „то между названието Учредително събрание и между сегашните права ще има голямо противоречие, защото...“. Много-точията в Дневника не са случайни, защото в този момент той е прекъс-нат от С. Лукиянов, който пак безпомощно потретва тезата си за „государ-ствено устройство“ на Княжеството. С политическия си нюх П. Каравелов усеща момента и иска гласуване. Само 4 души подкрепят премахването на първа глава и руснакът трябва да признае своето поражение. Така гла-вата остава, но спорът продължава. Следващият, който поема битката, е Др. Цанков, който заявява, че събранието разглежда „не устава на устрой-ството, а самото устройство на Княжеството. Затова в I член трябва да се разгледва устройството, а не Уставът“. На С. Лукиянов не му остава нищо друго, освен да втвърди тона и заявява, че цялото устройство на страната „принадлежи на княза-комисар, че по-сетне тя ще премине на законода-телното събрание, но никак не настоящото учредително“.

Накрая Д. Греков предлага редакция, където терминът „учредител-но“ остава, но гражданско се заменя с „държавно“. Отстъпката е видна и за нея се хваща С. Лукиянов, който предлага своя редакция: „Народно-то българско събрание в Търново е събрание Учредително, свикано по разпореждане на Императорския руски комисар да разгледа свободно Органическият устав и да утвърди държавното устройство на Българско-то княжество“ и напомня, че княз Дондуков „вън от тая задача, той не признава друго за сегашното събрание“. Окупационната сила показва, че тя определя параметъра на действие. Залата предпочита да има решение и гласува тази формула. На пръв поглед, С. Лукиянов поема контрол над процеса, но още в същото заседание той ще разбере, че това е измамно усещане.

Взел инициативата, той предлага да отпаднат членовете от 2 до 5. Те всички определят депутатските права и засягат тяхното пълномощие, което се определя като „неотменимо във всичкото продължение на сегашното Събрание“ (чл. 3); неприкосновеността им и предаването на съд само с предварително решение на събранието (чл. 4). Без проблем е приет и чл. 5, според който те не могат да бъдат преследвани от никого за мненията, изказвани в залата. Дискусията е по член 2, който провъзгласява равенство на всички депутати, независимо дали са по звание, по назначение или по избор от народа и че представляват цялото народонаселение. Д. Греков и д-р К. Стоилов излагат най-модерните възгледи за депутатския мандат, като представители на целия народ, което се приема в залата [**Дневници...**, 2004, с. 41–42].

Нормални и модерни постановления, но С. Лукиянов иска тяхната отмяна и предварително решение от княз Дондуков дали да се приемат. Това е втори опит да се изхвърли цялата първа глава, без приетия вече първи член, като мотивът му е, че тези текстове могат да произтичат само „от една законодателна власт, каквато събранието не притежава и те няма да имат никакво значение, без утвърждаване от страна на императорския комисар“. Страхът на руснаците вече е да не загубят контрол върху събранието. Изравняване правата на всички представители и неприкосновеността им ги превръща в европейски тип депутати, което довежда до пореден сблъсък между М. Балабанов и С. Лукиянов. Последният много добре знае за тези негови идеи, тъй като М. Балабанов вече ги е поставил пред неговия отдел по време на анкетата за бъдещото устройство на страната [**Спомени за Учредителното събрание...**, 1979, с. 49].

М. Балабанов като докладчик на комисията язвително подхвърля, че руснакът е бил в залата, когато се обсъжда първа глава и не е „благоволил да се изкаже тогава“, а чак след това възразява. „Мене е страх, казва той, тая случка да не се обърне на прецедент, който да се повтаря във вреда на събранието“ и пита, дали „събранието може да разисква каквото ще, но че от князевото утвърждаване зависи силата на решеното“ [**Дневници...**, 2004, с. 40]. Усетил твърдия тон, С. Лукиянов дава заден и уверява, че не е имал никакви намерения да поставя ограничения и залата приема целия текст на Правилника. Мнението на княз Дондуков-Корсаков за тези членове така и не се получава до края на приемането на правилника, но все пак отговаря на представителите с едно забавяне. На 10 март С. Лукиянов обявява на депутатите, че княз Дондуков „благоволил да потвърди първа глава на Правилника, касателно неприкосновеността на депутатите“ [**Дневници...**, 2004, с. 49]. Императорският комисар трябва да преглътне европейската практика за ролята и мястото на парламентарните представители в политическата система. „Благоволението“ му е

наложено, тъй като в този момент кризата около мемоара е в разгара си и според дневника, в залата се чуват ръкопляскания. Вече няма френетично преклонение. Така се появява първият акт на УНС. Юристите с основание твърдят, че с него „започва историята на българския парламентаризъм“ и правилниците на събранията са неразривна част от „нашия конституционализъм“ [Михайлова, Ек. 2019, с. 95].

Покрай основния спор за правилника в страни остава плахият опит не толкова за ревизия, а за разясняване на начина, по който е сформиран парламентът. Опитите от страна на депутатите да поставят един или друг въпрос около имената в списъка се парират от С. Лукиянов, който ясно и много твърдо обяснява, че представените документи от местните власти са достатъчни за приемане на вота, и че всяка смяна – по болест, оставка, отсъствие, е направена само и по изричното разпореждане на княз Дондуков. Затова и проверката на изборите във второто заседание на 14 февруари 1879 г. става по процедурата на сравнение на списъка с представянето на документите, издадени от местните власти на депутатите.

М. Балабанов настоява, че в списъка има чиновническа намеса, тъй като в последния миг е сменен неговият свищовски приятел и съмишленник Д. Анев. С. Лукиянов категорично отхвърля това подозрение и за него конкретният случай е ясен – депутатите придобиват имунитет за период от пет дни преди свикването им, а Анев е обвинен от съдебните власти по-рано. Но пълномощникът на княза е още по-категоричен в концептуален план: „списъкът е верен и автентичен“, и обявява, а и наизидателно обяснява на депутатите, че той ще е такъв, докато „не се представят доказателства за противното“. Всички знаят, че освен критикуваната администрация друга сила, която да представи такива доказателства няма. Но за да не се съмнява никой от кого произтича депутатският му мандат, на 17 февруари С. Лукиянов отново обяснява, че никой, от никоя категория депутати не е повикан в събранието по някакъв предишен закон, „а по разпореждане на днешната власт и по сила на дадените ней пълномощия“. Барикадиран зад Берлинския договор, той обяснява на народните представители, че тази власт има не само силата да определя начините на избор и присъствие, а на нея „принадлежи и правото да утвърждава изборите по всяка част на управлението“. Григор Начович обяснява по вестникарски казаното от С. Лукиянов на страниците на в. „Марица“: „депутати, припознати от властта, са всички лица, които са наименовани в листа, издаден от началството. Последствие на тая декларация камарата постъпи да разгледа избирането само на ония лица, които са дошли наместо други, показани в правителствения списък“ [Спомени за Учредителното събрание..., 1979, с. 95]. Цяла България разбира как става

утвърждаването на учредителите: „Утвърждава тези избори засега князът-комисар, затова и протоколите за изборите само нему се представят, защото и представителите на народа, а не само нотабилите на народа, както е казано в Берлинския трактат. Той е позволил да се повикат“. „Той“ е записано неслучайно с главна буква, но и без това юридическата мотивировка е перфектна – разширил събранието и с избираеми депутати, княз Дондуков-Корсаков позволява да се провери тяхната самоличност от уважение, но не и за да даде право на събранието да утвърждава тяхното участие, а да се „узнае дали са тий истите, които са представени за утвърждаване от властта“.

Голямата битка е около идеята УНС да подаде официален мемоар до силите по общонародния въпрос. Тя се развива както в залата, така и в паралелните заседания с участието на неофициалните представители от Македония и Тракия. Тази радикална позиция е и поводът за разцепление на УНС. Всичко се концентрира около отговора на тронното слово, изработен от избрана в УНС комисия, но натоварена във „външните“ събрания и с изработване на мемоара. Спорът в залата води до там, че на 6 март 1879 г. мнозинството се налага да гласува, че комисията е натоварена и със задачата да изработи и мемоара, поради споровете за мандата на комисионерите. Това решение не може да се оспорва с юридически мотиви – то произтича от легитимната воля на УНС, с явно гласуване с вдигане на ръце, което означава, че няма как да няма и следваща стъпка – мемоарът към силите да се гласува официално от залата на събранието. Българското събрание гласува документ, който противоречи изцяло на съветите на руската администрация, на всичко казано в залата от страна на С. Лукиянов, както и на съветите по кафенета и кръчми от огромната маса руски администратори, които бродят по улиците на Търново, за да събират информация и влияят на депутатите. Три дни по-рано, в двучасова среща на 3 март, една делегация от седем депутати начело с М. Балабанов и П. Каравелов, лично е предупредена от руския дипломатическият агент А. Давидов какво ще се случи, ако преминат ограничителните рамки: „Това означава да предизвикате Европа и се лишите от правото на свободно обсъждане“. Думите на Давидов са потвърдени пред депутатите и от страна на френския делегат [**Освобождение Болгарии...**, 1967, с. 479]. Предупрежденията обаче не пречат на българските депутати на практика да нарушат Берлинския договор и явно точката на опиянение сред мнозинството изобщо не трябва да се подценява, нито пък и вече крайните настроения, обхванали руската власт и европейските наблюдатели към учредителите.

Вечерта на 6 март княз Дондунков-Корсаков пристига отново в Търново, в „раздражено“ според Шефер състояние и привиква депутатите

на които разчита“ [Илчев, Ив. 2000, с. 223]. „Правителството“, както вече не на шега, а в чисто политически аспект се нарича окупационната власт, взема инициативата. В 10.00 часа на 7 март се открива Деветото заседание и първо се чете телеграма от княз Горчаков, с която депутатите се уведомяват, че „Господарят с удоволствие научи за първите действия на Българското Събрание, което пристъпва към разглеждането на Устава“. Събитията, които коментира руският външен министър, вече са далеч назад във времето. Политическата динамика води до други възли на противоречия. Дневниците мълчат за реакцията, но този път думите на царя не предизвикват френетично „ура“. „Морковчето“ е подадено и за да няма време за реакция, С. Лукиянов взема думата от името на Императорския комисар, за да постави нещата на мястото им. Първостроителите научават, че княз Дондуков с „прискърбие“ разбрал за „препирните“ по повод меморандума до силите и пояснява, че „счита такива действия на Събранието за изходящи вън от пределите на задачата, която му е показана“ и изказва надеждата, която си има характер на заповед, че по-нататък то ще трябва да се съобразява „със строгата законност и не ще отстъпи от възложената му задача“. „Властта“ по този начин отменя вече взетото решение на събранието.

Др. Цанков с основание атакува С. Лукиянов, че това ограничение е трябвало да се изкаже по-рано, за да няма подобни моменти. Княжеският представител пояснява, че няколко пъти е обяснявал задачите на събранието, но то „не приело во внимание неговите заявления, затова той се въздържал от по-нататъшни напомнявания“. Признанието на Лукиянов е знаменателно. За него учредителите не са покорна маса, а имат свое мнение и се опитват да го отстояват. Яков Геров продължава с уточняващите въпроси и иска разяснение дали решението от предния ден остава в сила, на което С. Лукиянов е още по-категоричен: „Императорският комисар признава за незаконни действията на Събранието, когато те излязат вън от длъжностите му“. Присъдата не подлежи на коментар.

Упоритият Др. Цанков, който напълно е наясно с последиците от заявлението на С. Лукиянов, но за да остане неговата оценка в дневниците, а и за историята, „наивно“ пита колегите си депутати, „понеже нам ни се запрещава да говорим по тие въпроси“ приемат ли „да не се говори вече“ – целта е да има ново гласуване, което да покаже, кой владее залата. На С. Лукиянов не му остава нищо друго, освен да поясни, че думата „запрещение“ е неуместна и пак напомня, че Събранието „не може да влиза в сношения с европейските държави и да им подава мемоари“. С. Лукиянов категорично реагира, че „не приема заявлението на княза Дондукова да се тури под гласоподаване и камарата трябва да се покори или да не се покорява и нищо повече“ [Спомени за Учредителното събрание...,

1979, с. 99]. Кристално чисто пояснение на руския поглед за мястото на нотабилите в международното право.

Др. Цанков успява да събере 48 подписа под резолюция, която събранието обаче отказва да приеме и да изслуша [Илчев, Ив. 2000, с. 224]. Княжеският представител няма и понятие, какво може Др. Цанков в политическите битки, което ще изпитат по-късно руските дипломати с прословутото му писмо за „жилото и меда“, интернирането му във Враца, съдебната присъда, че е луд, за да го приемат за министър-председател, а впоследствие да е един от основните стълбове на крайния и то платен русофилизъм [Живков, Св. 2014, с. 25–74]. Това е в бъдещето време, а на този етап, събранието трябва да приеме, че „тоя въпрос е свършен“ [Дневници, 2004, с. 105–107]. Всеки „опит за упорство би бил суетен“ добавя като коментар Симеон Радев [Радев, С. 1973, с. 67]. Така с едно изявление на С. Лукиянов всички изработени програми и единодушие от страна на „реалното“ и „паралелното“ събрание се зачеркват. Речите и документите остават, но реалната политика просто повежда събранието в нова посока – изработването на основния закон.

По повод знаменитото писмо на карловските вдовици до УНС, депутатите гласуват, че в отговора трябва да се подчертае, че то е искало „да изкаже пред Европа това, което прилагат в писмото си, но не му се е дозволило“. Точно и категорично определение и отгоре на това с ясен адресат – С. Лукиянов и позицията на ВРОУ. Така те протестират срещу ограничителните действия на императорския комисар. За пръв път мнозинството в българския парламент гласува срещу ограничително решение и позиция на руснаците. Изминал е само месец от сформирането на първата институция – благодарностите продължават, но вече с постепенно набиращи сила несъгласия.

Атакуван директно, С. Лукиянов няма какво друго да каже, освен отново да поясни, че е напомнил на събранието да се държи в кръга на своите длъжности и не е употребявал думата „запрещение“. Той не знае, че срещу му е най-големият демагог в българската политика, израснал в недра на Османската империя, водил битката за национална държава и самостоятелна църква още през 50 и 60-те години на века, преминал през религиозния спектър от униатството до ортодоксален православен, турски цензор и национален представител на българите пред европейските кабинети след 1876 г. Драган Цанков не му остава длъжен и от трибуната буквално поучава руския юрист: „Като е казал на Събранието, че то постъпи незаконно, защото иска да подава мемоар, с това му е и запретил. Н. Превъзходителство, трябваше да ни остави да направим мемоара и ако това е незаконно, той да не се приема. Мемоарът щеше да е един акт; разбира се, че не всеки акт е законен, но Събранието трябваше да то

направи“ [Дневници..., 2004, с. 130–132]. Трудно може да се добави нещо! Така руската окупационна власт закрива „Общонародния въпрос“, поне що се отнася до дебатите в заседателната зала, а постепенно и извън нея. Малка утеха за нотабилите е, че все пак им се позволява да разнесат по квартирите на европейските наблюдатели текста на мемоара, но като подписан въвн от залата и само от част от депутатите.

Симеон Радев най-сполучливо е напипал нов проблем, появил се пред българския елит – някой друг да поема отговорността за непопулярните мерки, които могат да разклатят политическите устои на националните лидери, а те да останат чисти и неопетнени пред своите егалитарни последователи: „Със своята намеса Лукиянов бе освободил сякаш от един тягостен кошмар събранието, което се бе много ангажирапо по „общонародния въпрос“, без да знае какъв ще бъде изходът от неговата постъпка“. Огромен ресурс от време е изразходван за един мемоар, който в крайна сметка е приет от силите, за да дадат някакъв изход от кризата. Той с нищо не променя международната политика, но все пак е сблъсък на идеи и възгледи, което ще предопредели насоките на конституционния дебат.

След като на 7 март С. Лукиянов закрива „общонародния въпрос“, депутатите повече не могат да лавират и отлагат процеса – идва най-важната задача – разглеждането на проекта. Има три възможности: комисия, която да очертае принципите пред събранието; да се приеме текста изцяло и да се гласуват отделни предложения; или дебатите да стават член по член. С. Лукиянов бързо се намесва и насочва депутатите към комисия, както повелява правилника – явно „способът“ за ускоряване на процеса, за който настоява Петербург, изисква създаването на комисия [Манолова, М. 1980, с. 134–138], още повече, че чл. 14 от правилника предвижда това.

Избраната конституционна комисия получава готовия и утвърден от руската власт проект за основен закон. Основен автор на този текст е Сергей Лукиянов и затова се приема, че той е най-компетентен да реагира при нужда и да даде съвет на депутатите. Намесата на С. Лукиянов вече е по няколко въпроса. Пръв е църковният въпрос. Битката между владиците и либералите е за единството на Екзархията и ръководството на църквата и продължава повече от две заседания. С. Лукиянов дава рамо на владиците, за да може да се приеме накрая редакцията на чл. 38, предложена от митрополит Симеон: „Българското княжество от църковна страна, като съставлява една неразделна част от Българската църковна област, подчинява се на Св. Синод – Върховната духовна власт на Българската църква, дето и да се намира тая власт. Чрез последната Княжеството съхранява единението си с Вселенската възточна Църква във

всичко, що се отнася до догмите на вярата“ [**Дневници...**, 2004, с. 210]. Водачите на църквата правят важна декларация, че „ако архиереите от Княжеството не могат да вземат участие във Върховното управление на Българската църква, няма да считаме за задължителен този член“, което се записва в дневниците, които имат конституционна сила. Епископ Климент е категоричен, че „екзархът не може сам да управлява, а Св. Синод няма го ни тамо, ни тука“. В канонично, а и в практическо отношение, владиците имат право, но те искат решение, което не може да се постигне в този момент – няма как да се създаде Синод в Цариград, нещата дълго време ще са временни, както в Търново, така и в Пловдив, още повече в турската столица. За да приключи спора, С. Лукиянов без да има това право, още по-малко пък действителен механизъм за изпълнение на подобно обещание, уверява, че архиереите от Мизия, Тракия и Македония „ще вземат участие в управлението на черковата“ [**Дневници...**, 2004, с. 21–213, 215–220]. Историята обаче дава съвършено друг резултат – владиците от територията на Княжеството никога не участват в управлението на Църквата, а в Цариград Синод се сформира едва през 1908 г. Султанът не би допуснал общи заседания на митрополити от двете страни на границата, още по-малко екзарх Йосиф да ръководи синод в София и както сполучливо се изразява П. Петков, този член се оказва „мъртвороден“ [**Петков, П. Ст.**, 2012, с. 91–95; **Петков, П. Ст.**, 2010, с. 79–84; **Петков, П. Ст.**, 2000, с. 56–57]. Идеята за духовно единство остава, но тя практически рухва под напора на реалността и връзките с епархиите в империята ще се поемат от държавата, която ще осигурява ресурси и кадри дълги години.

Другите два основни проблема, в които С. Лукиянов се намесва рязко са едва след края на процедурата по изработване на текста и отново са свързани с църквата и правото на сдружение на гражданите. Приключили с приемане текстовете на конституцията, на 12 април при окончателно утвърждаване на протоколите и литературната редакция на конституцията д-р Д. Моллов взема думата. Той иска към гласувания по негово предложение текст за правото на сдружение, да се прибави „стига само целта и средствата на тия дружества да не принасят вреда на държавний и обществен порядък, на религията и добрите нрави“. Той пояснява, че това се прави, за да не бъде атакувано събранието, че има революционен характер, а К. Помянов добавя, че поради този член злонамерени хора „пръснаха по пресата, че нашето събрание се е превърнало в събрание на нихилисти и комунисти“. П. Р. Славейков и Др. Цанков не приемат предложението, че няма как да се променя текста извън редакционните поправки. Но се намесва С. Лукиянов, който изведнъж започва да използва думата конституция и йезуитски пита, щом са записани тези добри намерения, защо „поясненията върху тях да се турят в протокола, а не в Кон-

ституцията“ – юридически nonsens, на тъй като това не води до лична загуба на българските политици, те намират в това предложение изход от предизвиканата от руснаците криза. Гласуването позволява допълнението на доктора да влезе в окончателния текст [**Дневници...**, 2004, с. 339–342].

Веднъж започнат, този „процес“ за прехвърляне на текстове от протокола в конституционния текст продължава. Ден по-късно, на 13 април, поведението на д-р Д. Моллов е последвано от самия либерален лидер – Др. Цанков. Този път не се налага намесата на С. Лукиянов. Др. Цанков вече има обратно мнение и предлага неговото изказване при приемането на члена за църковната цензура, вместо в протокола, да се оформи като член на конституцията. Формулата, която той прочита е: „Свещеното писание, богослужебните книги, определени за употребление в православните църкви, тъй също и за учебниците на Закон Божий, назначени за употребления в училищата на православните, подлежат на одобрение на Св. Синод“. Мнозинството приема това предложение и така се появява член 80 [**Дневници...**, 2004, с. 339–346]. С него богослужебните книги и съчинения от догматичен характер попадат под предварителната цензура от страна на Синода. Връщането на владиците в залата се осигурява, явно всичко е договорено между руснаците и Др. Цанков, защото веднага след заседанието княз Дондуков-Корсаков праща телеграма в Санкт Петербург, че УНС „напълно съгласно с желанието на духовенството разглежда разрешаването на духовната цензура“. Князът обяснява, че руското правителството е било разтревожено ненужно. [**Учредителното събрание...**, 2004, с. 515].

Така в ключовите моменти на дебата, руският представител застава зад консервативното малцинство не само на теоретично ниво, но и в практическо отношение. Той се намесва и при по-малко значими дебати. Такъв е този при приемането на текста за безплатното образование, където всички искат въвеждането му, но са изправени пред опасността да се гласува популистки текст, който да направи невъзможна издръжката на училищата, и да се наруши ролята и мястото на държавния и общинския бюджет. С. Лукиянов се намесва и успокоява страстите, като обяснява, че „безплатното обучение е работа на финансовото министерство и бюджета“ [**Дневници...**, 2004, с. 250–257].

Той е склонен и на определени компромиси. Категорично УНС отхвърля идеята, че при плащането на данъците ще има „изключения за чуждите поданици“, които ще „се определят по особни закони“. С. Лукиянов обяснява на депутатите, че в проекта този текст е записан в съответствие с режима на капитулациите, които по договор се прехвърлят и на България. Най-сполучлив в изказа е К. Помянов: „капитулациите не са

закон и ние не трябва да създаваме особени закони, за да узаконяваме капитулациите, те са обичайно право и като такова те трябва да се доказват от всеки един, който се позовава на тях“. Д. Греков отново подчертава, че в конституцията не трябва да има неща, които се отнасят до международните отношения, а М. Балабанов се опира на сръбския и гръцкия опит, които като васални държави не слагат в своите текстове подобно позоваване [Дневници..., 2004, с. 242–243]. Така отпада едно постановление, подчертаващо васалния статус на страната. Между другото, никой не се опитва да наложи на нотабилите този текст – явно и руската дипломация, както и делегатите на силите не търсят безкрайна конфронтация и плътно спазване на постановленията на Берлинския договор относно капитулационния режим и се уповават на конгресните решения [Вълканов, В., 2009, с. 141].

Въпреки очакванията на наблюдателите, взаимоотношенията между официалния руски представител в Учредителното народно събрание съвсем не са безоблачни и преминават през няколко тежки кризи. Безкрайните благодарности на довчерашните османски поданици бързо прерастват в дълбоки подозрения и открити конфликти. Първата разделителна линия е свързана с правомощията на учредителите. Докато руската администрация се опитва да ограничи конституционния порив към самостоятелност, то народните представители всякак си се мъчат да създадат парламент, който носи всички европейски белези. Още от първите дни става ясно, че руските представители не вярват особено в конституционния ред, докато родните представители търсят точно класическите рамки на парламентаризма. Първият сблъсък завършва с приемането на правилник, който произтича от народните представители и е точно пресъздаване на техните желания.

Спечелели тази битка, те трябва да преглътнат загубата по общонародния въпрос. Терзаещ повече от месец представителите и българското общество, той е закрит с брутална намеса на руската окупационна власт, като в това е замесено дори императорското правителство. Малка отстъпка и удовлетворение е факта, че българските нотабили получават все пак правото да връчат спорния мемоар, но като не произтичащ от събранието, а като частно дело, което от своя страна разцепва УНС.

Два са конституционните въпроси, които се решават чрез намеса на руската власт и лично на С. Лукиянов – текстът за възможността да се въведе цензура за църковната литература и добавката, че сдруженията, все пак трябва да отговарят на морала и добрите нрави. Всъщност, тези промени, направени ден преди закриването на събранието, се базират

на възможността записаните в протоколите решения да имат конституционна тежест. Това „прехвърляне“ от протоколните решения към окончателния текст е нарушение на правилника, но остава някак си незабелязано. Но тези трудности показват, че много скоро конституцията ще стане основен въпрос между Петербург и София.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Публикации / Publications

Вълканов, В. 2009 – Вълкан Вълканов. Търновската конституция в спор с времето. Варна: ВСУ „Черноризец храбър“, 2009. [Valkan Valkanov. Tyrnovskata konstitucia v spor s vremeto. Varna: VSU „Chernorizech hrabyr, 2009.]

Дневници..., 2004 – Дневници на Учредителното събрание от 1879 г. София: Гутенберг, 2004. [Dnevniitsi na Uchreditelnoto sybranie 1879 g. Sofia: Gutenberg, 2004.]

Живков, Св. 2014 – Светослав Живков. Прогресивнолибералната партия в България. С Русия политика не правим. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014. [Svetoslav Zhivkov. Progresivnoliberalnata partia v Bulgaria. S Rusia politica ne pravim. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2014.]

Илчев, Ив. 2000 – Иван Илчев. Един народ в движение. Доклади на френския дипломатически консул в България Жюл Шефер (1879 г.). – ИДА, 73, 2000. [Ivan Ilchev. Edin narod v dvijenie. Dokladi na frenskia diplomaticheski konsul v Bulgaria Jul Shefer (1879 g.). – IDA, 73, 2000.]

Манолова, М. 1980 – Мария Манолова. Създаването на Търновската конституция. София: Издателство на БАН, 1980. [Mariya Manolova. Syzdavane na Tyrnovskata konstitucia. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1980.]

Михайлова, Ек. 2019 – Екатерина Михайлова. Правилникът за вътрешния порядък на Учредителното събрание от 1879 – началото на българския парламентаризъм. В: Модерният свят на българина. Търновската конституция от 1879 г. В. Търново, 2019, 25–38. [Ekaterina Mihaylova. Pravilnikat za vatreshnia poryadyak na Uchreditelnoto sabranie ot 1879 – nachaloto na balgarskia parlamentarizam. – V: Moderniyat svyat na balgarina. Tarnovskata konstitutsia ot 1879 g. V. Tarnovo, 2019, 25–38.]

Освобождение Болгарии..., 1967 – Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. 3. Москва: Наука, 1967. [Osvobojdienie Bolgarii ot tureckogo iga. T. 3. Moskva: Nauka, 1967.]

Палангурски, М. 2007 – Милко Палангурски. Избирателната система в България (1879 – 1911). В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2007. [Milko Palangurski. Izbiratelnata sistema v Bulgaria (1879 – 1911). V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodij“, 2007.]

Петков, П. Ст. 2012 – Петко Ст. Петков. Българската православна църква и държавната власт в Княжество/Царство България 1878 – 1912 г. (Институционални отношения). В. Търново: „Фабер“, 2012. [Petko St. Petkov. Balgarskata

pravoslavna tsarkva i darzhavnata vlast v Knyazhestvo/ Tsarstvo Balgaria 1878 – 1912 g. (Institutsionalni otnosheniya). V. Tarnovo: Faber, 2012.]

Петков, П. Ст. 2010 – Петко Ст. Петков. За един „мъртвороден“ член от Търновската конституция. – De jure, 2010, № 1, 79–84. [Petko St. Petkov. Za edin „myrtvoroden“ chlen ot Tyrnovskata konstitucia. – De jure, 2010, № 1, 79–84.]

Петков, П. Ст. 2000 – Петко Ст. Петков. Климент Браницкий и Търновски, архиерей и държавник (1878 – 1901). В. Търново: ПАН–ВТ, 2000. [Petko St. Petkov. Kliment Branitskiy i Tarnovski, arhierey i darzhavnik (1878 – 1901). V. Tarnovo: PAN–VT, 2000.]

Радев, С. – Симеон Радев. Строителите на съвременна България. Т. 1. София: Български писател, 1973. [Simeon Radev. Stroiteli na syvremenna Bulgaria. T. 1. Sofia: Bylgarski pisatel, 1973.]

Спомени за Учредителното събрание..., 1979 – Спомени за Учредителното събрание от 1879 г. Състав. Елена Стателова, Зина Маркова. София: Отечествен фронт, 1979. [Spomeni za Uchreditelnoto sabranie ot 1879 g. Sastav. Elena Statelova, Zina Markova. Sofia: Otechestven front, 1979.]

Учредителното събрание..., 2004 – Учредителното събрание 1879 г. Документи. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004. [Uchreditelnoto sabranie 1879 g. Dokumenti. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2004.]